

CONSTANTINI DAFNENSES ȘI BALLISTARII DAFNENSES

DE

M. ZAHARIADE

În *Notitia Dignitatum Oriens*, secțiunea pentru dioceza Thracia, pe lista legiunilor comitatense, pe locurile 45 și 46, apar menționate două unități: *Constantini Dafnenses* și *Ballistarii Dafnenses*, aflate sub comanda unui *magister militum per Thracias*¹. *Notitia* este singurul izvor în care sînt amintite aceste legiuni.

În Thracia, pe locul 47, mai apare încă o *legio comitatensis*, *Ballistarii Iuniores*². În dioceza *Oriens* sînt în funcțiune legiunile comitatense *Ballistarii Seniores*³, iar în perioada theodosiană, *legio pseudocomitatensis*, *Ballistarii Theodosiani*⁴. Tot în perioada theodosiană, în praefectura *Illyricum* activează o unitate de *Ballistarii Theodosiani Iuniores*⁵.

În ce privește, în general, unitățile de *seniores-iuniores*, deci în cazul de față și cele de *Ballistarii*, ele provin, după cum sugerează R. Tomlin, din divizarea vechilor regimente ceea ce ar putea coincide cu împărțirea definitivă a armatei între vest și est în 364 de la Naessum (Thracia), între Valentinian și Valens⁶. Operațiunea s-a făcut prin varianta desprinderii unui contingent care ar reprezenta mai tîrziu *iuniores* din regimentul părinte — *seniores*. Cele două unități nou apărute, *seniores* — *iuniores*, deși nu necesar egale în număr, vîrstă, experiență, au fost completate ulterior cu recruți care au căpătat astfel mult mai repede experiență pe lingă vechii soldați decît dacă ar fi format noi unități⁷.

Constantini Dafnenses și *Ballistarii Dafnenses* nu par să fi apărut în urma unei astfel de operații, lipsind indicația *seniores* sau *iuniores*. În

¹ VIII (O. Seeck, 1878); cf. ed. Ed. Böckling, 1853.

² *Notitia dignitatum, Orientalis*, VIII (mai departe NDOr).

³ NDOr, VII, 43, Cîndva între 370—375 această unitate este prezentă în Crimeea, la Chersonesus, unde participă probabil la activități de refacere a unor edificii sau a zidului orașului. V. Latšev, IOSPE, I, 449; AnnÉp, 1907, 164 = 1908, 178.

⁴ NDOr, VII, 57.

⁵ NDOr, IX, 47 (*Legio pseudocomitatensis*).

⁶ R. Tomlin, AJPh, 93, 2, 1972, nr. 370, p. 253—278; Ammianus Marcellinus, XXVI, 5; *Acta igitur tranquillius hieme concordissimi principes, unus nuncupatione praelatus, alter honore specie tenus adiunctus, percussis Thracis Naessum advenerunt ubi in suburbano, quod appellatum Mediana a civitate tertio lapida disparatur, quasi mox separandi, partiti sunt comites... et militares parvissimi numeri...*

⁷ Pentru aceste probleme, precum și ale armatei diocezei Thracia, vezi D. Hoffmann, *Das Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*, vol I. și II, Düsseldorf, 1969 (Epigraphische Studien, 7/1, 2), lucrare care nu mi-a fost accesibilă în întregime. Discuții amănunțite în vol. II, capitoul 5: Die Heeresteilung zwischen Valentinian und Valens 364 n. Chr.; 8: Die Gesamtheit der in seniores und iuniores aufgespaltenen Truppenkörper von 364 n. Chr.; și 9: Die Schicksale der Ostarmee von 364 bis 368 n. Chr.; R. Tomlin, *op. cit.*, p. 264.

schimb, cea de-a doua denumire comună celor două unități, *Dafnenses*, complică în mod serios lucrurile.

Legiunea comitatensă *Ballistarii Dafnenses* oferă, în această privință, mai multe puncte de reper și posibilități de a urmări evoluția statutului ambelor regimente în cadrul armatei romane în secolul al IV-lea.

Unitatea *Ballistarii Dafnenses* poartă o dublă indicație : a) a armamentului specific și b) aparent, locul de staționare. Această situație e destul de rar întâlnită la legiunile comitatense. În cele două praefecturi, *Oriens* și *Illyricum*, mai există doar două legiuni cu această dublă indicație : *Lanciarii Stobenses* în dioceza Thracia ⁸ și *Lanciarii Augustenses*, probabil în dioceza Macedonia, dar aflată sub comanda unui *magister militum per Illyricum* ⁹.

Sufixul *-enses* ¹⁰ din cel de-al doilea nume indică în mod clar un toponimic, în speță un oraș unde unitatea staționa sau a staționat. Din acest punct de vedere apare surprinzătoare și situația lanciarilor *Augustenses*. Ultima parte a titlului e un substantiv propriu adjectivat, *Augustenses*, derivat de la *Augusta*, oraș la gurile riului Ogost ¹¹. În afară de cele trei excepții deja menționate la unitățile comitatense, doar în cazul trupelor de limitanei al doilea titlu este de obicei un toponimic căruia i se adaugă în multe situații sufixul *enses* (sing. *ensis*) e.g. *auxilium Crispitiense* la *Crispitia* (Dac. Rip.), *milites primi Gratianenses* la *Gratiana* (Scythia), *milites nauclarii Altinenses* la *Altinum* (Moesia Secunda), *auxiliares Reginenses* la *Contra Reginam auxiliares Tricornienses* la *Tricornium*, *auxilium Cuppense* la *Cuppae* (Moesia Prima) ¹² etc. Or, urmînd această regulă morfologică impusă de *Notitia* ar însemna să acceptăm și că *Lanciarii Augustenses* (*legio comitatensis*), staționa la graniță așa cum au afirmat-o pentru *Constantini* și *Ballistarii Dafnenses*, Ed. Böckling, J. Maurice, D. Tudor, P. Diaconu ¹³. Dacă lucrurile ar sta astfel, am fi martorii unei încălcări flagrante a regulilor dislocării acestui fel de trupe la această dată și anume nu numai staționarea lor la graniță dar chiar, în cazul ultimelor două, într-un cap de pod, în *barbaricum*. Ni se pare mult mai plauzibil să ne gândim la situația după care *Lanciarii Augustenses* au constituit sau au făcut parte inițial din garnizoana orașului, Augusta de la Dunăre (dioceza Dacia, provincia Dacia Ripensis) în calitate de unitate limitanee, poate pînă prin perioada constantiniană cînd a fost promovată la rangul de *legio comitatensis* și trecută în rîndurile armatei de interior.

⁸ NDOr, VIII, 44.

⁹ NDOr, IX, 36. *Praefectura Illyricum* e transferată părților orientale ale imperiului abia după 378, după venirea lui Theodosius la domnie ; J. B. Bury, JRS, 10, 1920, 2, p. 135.

¹⁰ Sufixul *ensis-e* exprimă *locul de unde* și se adaugă deosebi numelor de orașe pentru a arăta locul. Menționăm că sufixul *ensis-e*, productiv, este caracteristic latinei perioadei imperiale în care derivarea se face cu precădere prin acesta, spre deosebire de sufixul *-anus* comun latinei din timpul republicii care nu mai suferă schimbări în perioada tirzie e.g. *Romanus*, *Rhodanus* etc.

¹¹ RE, II, 1895, s.v. *Augusta*, col. 2 345, nr. 8 (Tomaschek).

¹² NDOr, XLII, 25 ; XXXIX, 27 ; XL, 28 ; XLI, 21, 22, 25.

¹³ NDOr, I, p. 221 și 464 ; *Numismatique Constantinienne*, II, Paris, 1911, p. 515 ; D. Tudor, *Oltenia Romană*, ediția a 3-a, București, 1971, p. 451 și urm (mai departe OR³) ; idem, *Historia*, 3, 1974, p. 105 ; P. Diaconu, *Pontica*, 4, 1971, 314—315. Pentru aceeași plasare vezi și I. Barnea, *Dicționar de Istorie peche a României*, București, 1976, p. 223.

O situație identică apare în cazul legiunilor *comitatenses*: *Lanciarii Savariensis*, *Lanciarii Commaginensis* și *Lanciarii Lauriacensis* care inițial au făcut parte din rindul trupelor de limitanei și apoi au fost transformate în legiuni *pseudocomitatenses*¹⁴. Locul *Lanciarilor Augustenses* la Augusta a fost luat de o trupă veritabil limitanee, creație a perioadei constantiniene: *cuneus equitum Dalmatarum. Stobenses*, din *Lanciarii Stobenses*, de asemenea substantiv propriu adjectivat arată că avem de-a face cu un transfer, fosta unitate prezentă la Stobi la o dată anterioară¹⁵ făcînd parte acum din armata Thraciei.

Pentru *Constantini* și *Ballistarii Dafenenses* lucrurile sînt de-a dreptul confuze. Titlul de pe locul doi, derivat de la toponimicul *Dafne* invită firesc la luarea în considerare a unei cetăți cu acest nume unde, după părerea autorilor mai sus citați, ar fi staționat cele două unități¹⁶. În imperiu mai sînt cinci centre cu numele de *Dafne*: un *χρόσιον* în Lykia, un port pe țărmul asiatic al Bosforului, un oraș în Palestina, azi Tell el Kadi, altul în Syria, cartier al Antiochiei, și o mică așezare lângă Pelusion, în Egipt¹⁷. Dintre acestea, singurele care puteau adăposti trupe erau orașele din Syria, respectiv Palestina. Așadar, nu există nici o dovadă sigură că cele două unități ar purta numele cetății *Daphne* de la Dunăre, dar, pe de altă parte, nu sînt nici argumente valide în favoarea apartenenței lor inițiale la unul sau altul din centrele din Orient.

O ipoteză atractivă ar fi aceea că aceste două legiuni au făcut parte, inițial, din categoria trupelor limitanee de la Dunăre, fiind ulterior retrase de la frontieră în interior și, combinate cu alte unități, ridicate la rangul de *legiones comitatenses*. A. H. M. Jones remarcă faptul că în secolul al IV-lea, în *Codex Theodosianus*, nu există o diferență radicală între *comitatenses* și *limitanei*¹⁸. Fiii de veterani, fie că părinții aparținuseră trupelor *comitatenses* sau *limitanee* erau obligați la serviciul militar, iar recruții, proveniți din conscripție regulată erau distribuiți în cele două feluri de trupe, nu după apartenența anterioară a părinților la una sau alta din categoriile de trupe ci potrivit aptitudinilor lor fizice¹⁹.

Tocmai din cauza micilor și destul de neclarelor diferențieri între unitățile *comitatenses* și *limitanee*, acestea din urmă au fost foarte des transformate în unități operative de interior *pseudocomitatenses*²⁰ sau *comitatenses*. Operațiunea a fost efectuată în părțile occidentale în repetate rînduri, pînă în vremea lui Honorius²¹. A. H. M. Jones dă un tabel substanțial cu trupele de *limitanei* transformate în legiuni *comitatenses* sau *pseudocomitatenses*²². Tabelul nu vizează și modificările de același fel

¹⁴ A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, I, Oxford, 1969, p. 55.

¹⁵ NDO, XLII, 17; pentru *Lanciarii Stobenses*, vezi nota 8, iar pentru *Stobi*, RE, IV, 1932, s.v. *Stobi*, col. 47—54 (Saria).

¹⁶ Vezi nota 13.

¹⁷ RE, IV, 1900, s.v. *Daphne*, col. 2 135—2 138; cf. F. Lübkers, *Reallexikon des Klassischen Altertums*, Berlin, 1914, s.v. *Daphne*, p. 268.

¹⁸ A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 649 și urm.

¹⁹ *Ibidem*, p. 650.

²⁰ Pentru adevăratul înțeles al denumirii de *pseudocomitatensis* și rolul lor în apărare vezi E. Nischer, JRS, 23, 1923, 1—2, p. 31.

²¹ A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 651.

²² *Ibidem*, III, *Appendix*, II, tab. 7, p. 365—366.

petrecute în Orient sau Illyricum. Începutul s-ar putea face pentru aceste regiuni prin consemnarea transformărilor celor trei unități, *Lanciarii Augustenses*, *Constantini Dafnenses* și *Ballistarii Dafnenses* din trupe, limitanee în legiuni comitatense. Acceptînd posibilitatea acestui transfer se poate susține, în cazul ultimelor două, și staționarea într-o primă fază, în calitatea lor de unități de frontieră, la Dafne. În această situație, singura cetate de frontieră cu numele de Dafne e cea de la Dunărea de Jos despre care vorbește Ammianus Marcellinus și Procopius.

O altă constatare care trebuie făcută este aceea că prezența lor în fortăreața de la Dafne nu pare să dateze din perioada diocletianică. Mai întii că cetatea a fost construită mult mai tirziu (vezi mai jos), iar în al doilea rînd nu știm în mod precis dacă Diocletian a procedat la separarea artileriei de legiune, formînd mai apoi noi regimente exclusiv de artilerie, sau Constantin a fost inovatorul în acest domeniu ²³.

În ce privește localizarea Dafnei, la nord sau la sud de Dunăre, încă din antichitate s-a născut o aparentă controversă indirectă între relatările lui Ammianus și Procopius. Aceasta a dat naștere în zilele noastre unor aprinse discuții în jurul subiectului :

Amm. Marc., XXVII, 5, 2... *pubiscente vere quaesito in unum exercitu, prope Dafnen nomine munimentum est castra metatus, ponteque contabulato supra navium foros flumen transgressus est Histrum resistentibus nullis.*

Procopius IV, 7, 7, ... μεθ' ὃ δὴ τὸ Τρασμαρίσκακας ὀχύρωμά ἐστιν οὔπερ κατανικρὸν ἐν τῇ ἀντιπερας ἡπειρῶ Κωνσταντινός ποτε Ῥωμαίων βασιλεὺς φρούριον οὐκ ἀπυμελημένος ὠκοδομήσατο, Δάφνην ὄνομα, οὐκ ἀξύμφορον νενομικῶς εἶναι φυλάσσεσθαι ταύτῃ τὸν ποταμὸν ἐκατέρωθεν. 8. ὃ δὴ προϊόντος τοῦ χρόνου βάρβαροι μὲν ἀφανίζουσι τὸ παράπαν, Ἰουστινιανός δὲ ἀνωκοδομήσατο βασιλεὺς ἐκ θενελλίων ἀρμάμενος.

Ammianus și Procopius sînt, în afară de *Notitia Dignitatum*, singurele izvoare care menționează o cetate la Dunăre, cu numele de *Dafne*.

Mai multe ipoteze au sugerat plasarea acestei cetăți la nordul fluviului, în fața Transmariscăi, luîndu-se astfel drept valabil textul lui Procopius. Cum istoricul bizantin relatează explicit că cetatea Dafne se află pe malul opus Transmariscăi s-a relevat posibilitatea existenței ei la Oltenița ²⁴, Spanțov ²⁵, Ulmeni ²⁶, gura Argeșului ²⁷, Curcani pe Argeș, la 15 km nord de Oltenița ²⁸, fără a putea fi arătată vreo dovadă clară a prezenței efective a fortăreței. Dificultatea intervine în primul rînd în domeniul arheologic pentru că toate încercările de a depista cetatea Dafne

²³ E. W. Marsden, *Greek and Roman Artillery, Historical Development*, Oxford, 1969, p. 195—196.

²⁴ C. Patsch, RIEB, Belgrad, 2, 1935, 1, p. 91 ; N. Bănescu, MO, 21, 1969, 5—6, p. 384.

²⁵ Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, I, București, 1908, p. 183 și II, p. 639 ; G. Popa-Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, București, 1914, p. 62 și harta.

²⁶ V. Pirvan, *Rivista di filologia e di istruzione classica*, N. S., 2, 1924, 3, p. 332.

²⁷ K. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, III ; *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraclius, 1 Teil bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanubien*, Akad. der Wiss. in Wien, philo-hist. Klasse, 2, Wien și Leipzig, 1928, p. 20.

²⁸ A. Deculescu, *Magazin istoric*, 3, 1969, 11, p. 45—47.

la nordul Dunării, acolo unde o plasase Procopius, n-au dus la nici un rezultat.

În anul 1971, P. Diaconu lansa o ingenioasă ipoteză privind localizarea cetății Dafne pe care o plasa la Pirjoaia — Izvoarele la 26—27 km aval de Durostorum și punea la îndoială exactitatea informațiilor lui Procopius ²⁹. Pentru autor, singura autoritate în materie rămîne Ammianus. Ipoteza a rămas ulterior fără adepți ³⁰. Oricum ar fi, cetatea Dafne a fost construită în împrejurări cu totul deosebite. În iulie 328 Constantin se află la Oescus după cum indică un decret care poartă această dată ³¹. Trezirea Dunării de către Constantin e relevantă și de un medalion emis cu acest prilej:

- rev. SALVS REIP. în legendă, iar în exergă *Danubius*. Pod cu trei arcuri de boltă pe care trece Constantin în costum militar ținînd în mînă o *hasta* și un scut; Victoria poartă un trofeu și se întoarce spre împărat pentru a-i indica drumul. În fața lor un captiv în genunchi. Sub pod, la stînga, Dunărea culcată.
- av. CONSTANTINVS MAX AVG. Bust diademat, drapat și cuirasat la dreapta.

Acest medalion a fost emis cu ocazia construirii podului de la Oescus-Sucidava în anul 328 ³². Aurelius Victor remarcă: *pons per Danubium ductus* ³³. În același an apare o nouă emisiune de monede de bronz:

- rev. CONSTANTINIANA DAFNE. Victoria așezată la stînga, pe un cippus, ținînd o frunză de palmier în fiecare mînă; în fața ei un trofeu, la picioarele ei un captiv în genunchi care întoarce capul. Victoria își așază piciorul pe capul captivului; alături de el un scut.
- av. CONSTANTINVS MAX AVG. Bust diademat și drapat, spre dreapta.

Tipul se potrivește unui loc întărit ³⁴. Același Aurelius Victor relatează că în vremea lui Constantin *castra castellaque pluribus locis commode posita*, propoziție care urmează menționării podului de peste Dunăre ³⁵. Cu prilejul emiterii acestei serii de monede, la cetatea Dafne s-a întîmplat un eveniment deosebit în sensul că fortăreața fie a început să fie construită, fie a fost terminată. Tipul cu legenda *Constantiniana Dafne* coroborat cu prezența lui Constantin la nordul Dunării și intensa activitate constructivă ar indica situația după care cetatea e ridicată în *barbaricum*, în mijlo-

²⁹ P. Diaconu, *op. cit.*; idem, *Studia Balcanica*, 10, 1975, p. 87—93; idem, *Magazin istoric*, 10, 1976, 10, p. 7—9.

³⁰ D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 195, idem, *Historia*, 3, 1974, p. 105; I. Barnea, Gh. Ștefan, *Le Limes Scythicus des Origines à la fin de l'antiquité*, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 1972*, București, Köln, 1974, p. 17—18; I. Barnea, *Dicționar...* p. 223.

³¹ Codex Theodosianus, VI, 35, 5 (mai departe CTh); J. Maurice, *op. cit.*, p. CXLVII.

³² J. Maurice, *op. cit.* p. 516, pl. XV nr. 8; A. Alföldi, *Zeitschrift für Numismatik*, 36, 1926, p. 161—166, pl. XI, 1; E. A. Thompson, *Hermes*, 84, 1956, 3, p. 372; D. Tudor, *Podurile...* p. 175.

³³ *De caesaribus*, 41.

³⁴ J. Maurice, *op. cit.*, p. 514.

³⁵ *De caesaribus*, 41; Procopius, *De aedificiis*, IV, 5, 2,, „împărații romani din trecut au acoperit tot țărmul acestui fluviu cu fortificații, nu numai în dreapta fluviului ci au zidit pe alocuri și în partea opusă orășele întărite și cetăți”.

cul unor neamuri încă nepacificată. Acest efort constructiv, care trebuie să fi fost considerabil, materializat în construcția unei mari cetăți cu rol strategic de prim-ordin și a unui pod între Oescus și Sucidava ³⁶ a fost comemorat, fapt unic în numismatica constantiniană, prin emiterea unor monede și medalioane de bronz care stau alături de emisiunile ce amintesc transformarea Byzantium-ului într-o nouă capitală. Legenda de pe monede, CONSTANTINIANA DAFNE, ar corespunde unei situații politice, și anume o victorie „morală” și probabil și una de ordin militar despre care însă nu putem spune deocamdată nimic. Cetății nou construite i-a fost dată numele de *Victoria* (Victoria Constantiniană, *Constantiniana Dafne*), sau pe scurt, Dafne, cum apare atît la Ammianus cît și la Procopius în amintirea succesului care a făcut posibilă revenirea autorității romane la nordul fluviului ³⁷.

În secolul al VI-lea, Procopius arată în mod explicit locul cetății Dafne, în fața Transmariscăi. Nu trebuie să apreciem ca netemeinice afirmațiile lui Procopius, care ar veni în contradicție cu autoritatea lui Ammianus ³⁸, și să respingem localizarea indicată de primul. Argumentul ar fi de conjunctură, căci, dacă e să urmăm această cale, avem să amintim că, de vreme ce doar Ammianus și Procopius știu de existența Dafnei, canalul unic de informație ar fi fost de la primul la ultimul, iar în acest caz Procopius fie că trebuie să „bîjbie” ca predecesorul său, fie că ar fi plasat cetatea în cauză la sudul Dunării, după cum susține P. Diaconu că o face istoricul din Antiochia ³⁹. Nu-i mai puțin adevărat însă că Ammianus nu spune explicit că Dafne s-ar afla la sud de Dunăre, ci folosește prepoziția foarte vagă *prope* care primește nu numai sensul *de aproape*, în preajma ei și în vecinătate, *vecin* ⁴⁰.

Nu intenționăm să purtăm o discuție lărgită și în contradictoriu în ce privește prezența fortăreței la nord sau la sud de Dunăre. Excluzînd însă ipoteza după care în secolul al IV-lea fosta Sucidava moesică primește denumirea de Dafne⁴¹ (însuși Procopius amintește în secolul al VI-lea cetatea Sucidava în Moesia sub denumirea de Zicideva⁴² iar Geograful din Ravenna în secolul al VIII-lea o menționează cu numele de Sancidapa⁴³), și implicit prezența ultimei la Izvoarele, ne vedem nevoiți ca, fără a folosi încă argumente arheologice irefutabile, să ne întoarcem la interesanta ipoteză de lucru, dar nu prea mult luată în discuție, a savantului austriac C. Patsch⁴⁴. Acesta a emis părerea existenței în fața Transmariscăi, pe malul opus, a unei așezări cu numele de *Marisca*, la gurile Argeșului. Opo-

³⁶ D. Tudor, *Podurile...*, p. 155–192 (cu toată bibliografia).

³⁷ Pentru activitatea lui Constantin la nordul Dunării mai multe amănunte la D. Tudor, *RIR*, 11–12, 1941–1942, p. 136–149; idem, *OR*³, p. 458–459; idem, *Historica*, 3, 1974, p. 93–109.

³⁸ P. Diaconu, *Pontica*, 4, 1971, p. 314 și 317; cf. idem, *Magazin istoric*, 10, 1976, 10, p. 9.

³⁹ *Pontica*, 4, 1971, p. 314.

⁴⁰ E și R. Bianchi, O. Lelli, *Dizionario illustrato della lingua latina*, Firenze, 1972, p. 1268.

⁴¹ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 317. Atitudine contra acestei identități la V. Culică, *Pontica*, 8, 1975, p. 222–224 și nota 44.

⁴² *IV*, 11, 20. Despre Sucidava moesică pare să fie vorba și în *IV*, 7, 10, Σικιδάβα; cf. și denumirea de Σικιδέβα, *IV*, 11, 20.

⁴³ *IV*, 7. Realitățile topo-geografice de la Dunărea de Jos sînt analizate amănunțit de A. Aricescu, *Dacia, N.S.*, 14, 1970, p. 297–309; idem, *Pontica*, 5, 1972, p. 329–348; V. Culică, *Pontica*, 8, 1975, p. 216–262.

⁴⁴ C. Patsch, *op. cit.*, p. 20.

ziția *Marisca*—*Transmarisca* și-ar găsi o serie de analogii de-a lungul Dunării în cazul unor denumiri care implică opoziția și în același timp vecinătatea : Dierna-Transdierna, Drobeta-Transdrobeta, Alba-Transalba, Lucum?-Translucum⁴⁵. Inexistența oricăror ruine și prin aceasta imposibilitatea de a dovedi pe cale arheologică prezența cetății de la Dafne chiar în fața Transmariscăi s-ar putea explica prin următorul fapt : zona este inundabilă și se află chiar în conul de dejecție al Argeșului, iar degradarea oricărei construcții în cazul în care nu e întreținută prin refaceri succesive și la intervale scurte este foarte rapidă. Este astfel explicabil de ce la aproximativ două secole de la construcție cetatea nu mai exista. Procopius nu a luat în considerație revărsările Dunării și situația terenului de la gurile Argeșului, ci a pus totul pe seama acțiunii distructive a „barbarilor”.

Dealtfel, menționarea capetelor de pod în Muntenia în prima jumătate a secolului al IV-lea pare să fie o chestiune care privește doar perioada constantiniană. La vremea *Notitiei* nu mai e în funcțiune nici un cap de pod la Dunărea de Jos, i.e. pe malul opus al provinciilor Moesia Secunda și Scythia Minor. Deja în ultimii ani de domnie ai lui Constantin, Anonymus Valesii vorbea de *ripa Gothica*⁴⁶ ce poate fi înțeleasă ca întreaga linie a Dunării de la hotarul cu Dacia Ripensis până la vărsare.

De obicei, capetele de pod erau ocupate de detașamente din legiunile ripariense cum e cazul frecvent e.g. în Moesia Prima și Dacia Ripensis. Sînt situații însă cînd în importante centre militare-capete de pod, alături de detașamente legionare sînt menționate și trupe de *limitanei*, cum e cazul Drobetei, unde se afla un *cuneus equitum Dalmatarum Divitensium* și un *auxilium primorum Daciscorum*, alături de detașamente din legiunea XIII Gemina⁴⁷.

Unități limitanee de *ballistarii* sînt documentate de *Notitia* în Occident. Un *praefectus militum Ballistariorum* staționează la Bodobrica sub comanda unui *Dux Moguntiacensis*⁴⁸.

Dacă Dafne a funcționat în timpul lui Constantin I ca un important centru militar — cap de pod, după cum relatează Procopius, acesta trebuie să fi fost construit în stilul Drobetei sau Sucidavei, deși nu obligatoriu la dimensiunile acestora. Particularitățile elementelor de fortificație ale cetății Dafne, care nu pot fi altfel relevate decît prin ipoteza că au fost construite la fel cu cele de la Drobeta și Sucidava, par să vizeze îndeosebi prezența unor trupe de *ballistarii* aici.

⁴⁵ NDO^r, XLII, 29, 35; 23, 27. După cum remarcă D. Tudor, SCIV, 11, 1960, 2, p. 351, toate localitățile dunărene cu prepoziția *trans* se află în sudul Dunării. În dreptul localității *Transalba*, O. Seck completează [Daciae] care se referă însă la Dacia Ripensis nu la teritoriul de la nordul fluviului, cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 351. Pe de altă parte, existența localității *Transluco* implică și o localitate *Luco* pe malul stîng al fluviului. În sfîrșit, credem că în discuția privind capetele de pod trebuie luată în seamă și localitatea *Contra Regnam* (XLI, 21) din Moesia prima, care face posibilă existența unei fortărețe nord dunărene, *Regina*.

⁴⁶ VI, 35.

⁴⁷ NDO^r, XLII, 16, 24; D. Tudor, SCIV, 2, 1960, 2, p. 346 nr. 47; idem, *Historica*, 3, 1974, p. 39. Pentru o privire de ansamblu asupra problemelor secolului al IV-lea în aceste regiuni, vezi idem, RIR, 10, 1940, p. 216—225; idem, RIR, 11—12, 1941—1942, p. 136—149; H. Vettors, *Dacia Ripensis*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, XI/1; D. Tudor, OR³, p. 443—459; O. Toropu, în *Actes*, IX, p. 71—81.

⁴⁸ NDOcc, XLI, 23.

La Drobeta s-a surprins construcția unor turnuri intermediare între porți și colțurile cetății, special amenajate pentru amplasarea mașinilor de război⁴⁹. La Sucidava, turnurile semicirculare exterioare zidului, folosite pînă către ultimul sfert al secolului al IV-lea par să fi fost destinate amplasării artileriei⁵⁰. Nu e exclus ca și la Drobeta și la Sucidava artileria să fi fost amplasată și la alte turnuri cu platforme special amenajate. Dafne nu trebuie să fi făcut excepție. Dacă admitem că *ballistarii* de la Dafne au staționat aici ca trupă *limitanee*, statică, atunci mașina de război specifică fortăreței era *ballista fulminalis*, de felul celei descrise de *Anonymus de Rebus bellicis* din a doua jumătate a secolului al IV-lea⁵¹, destinată exclusiv utilizării ei de pe platforma de artilerie din fortăreață (fig. 1). După descriere, acest tip de *ballista* era mult mai mare decît ballistele de fortăreață din secolul al II-lea care apar pe columna lui Traian (scenele 165 și 166) și evident decît *cheiromballista* sau *manuballista* lui Heron⁵². Tipul lui Anonymus se apropie foarte mult de cel înfățișat de *Ammianus*⁵³. În secolul al IV-lea pare să fi existat o categorie specială

EXEMPLVM BALIS TE QVADRIOTIS.

Fig. 1. *Ballista quadrerotis* (după S. Reinach, *RevArch*, 5, 1922, 16, p. 227, fig. 2).

de artilerie destinată în special folosirii ei de pe ziduri și denumită în general *tormenta muralia*. Această *ballista fulminalis* exista și funcționa în secolul al IV-lea după cum reiese și din titlul expunerii lui Anonymus, *exposito ballistae fulminalis*. Ea cerea, conform relatării anonimului, un personal de doar trei servanți, dintre care unul tehnician. Efectul loviturii proiectilului acestei balliste, care dezvoltă o forță uriașă, era fulgerător și sigur distrugător. Pentru exemplificare,

⁴⁹ D. Tudor, *OR*³, p. 449.

⁵⁰ Idem, *Sucidava*, București, 1966, p. 37; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 79–98; idem, *OR*³, p. 434.

⁵¹ XVIII (*Exposito ballistae fulminalis*). Nu am putut consulta ediția lui E. D. Thompson, *A Roman Reformer and Inventor*, Oxford, 1952, Referirile le fac la S. Reinach, *RevArch*, 5, 1922, 16, p. 205–264.

⁵² E. W. Marsden, *Greek and Roman Artillery, Technical Treatise*, Oxford, 1971, p. 212–217, notele 218–233.

⁵³ XVII, 1, 12; XVIII, 9, 1; XXIII, 4, 1–3.

autorul arată că un proiectil lansat dintr-o *ballista fulminalis* putea traversa Dunărea⁵⁴.

În cea mai mare parte, dacă nu în întregime, chiar o unitate *limitanee* de *ballistarii* era formată din oameni care aveau cunoștințe și erau capabili să minuiască sau să întrețină mașinile de război. Pe de altă parte, nu e exclus ca regimentul de *ballistarii* de la Dafne să fi fost înzestrat în cea mai mare parte cu *cheiroballiste*, manevrabile atit de pe ziduri cât și în câmp deschis.

În ce privește unitatea *Constantini Dafenenses* nu putem preciza nimic altceva decât că ea, ca trupă inițial *limitanee*, la Dafne, nu face excepție de la obișnuitele denumiri ale acestor corpuri întilnite în *Notitia* chiar pe listele pentru provincia Scythia Minor sau Moesia Secunda, e.g. *milites secundi Constantini* la Troesmis, *milites Constantini* la Trimammio etc.⁵⁵. Este posibil pe de altă parte, ca menționarea acestei unități înaintea *ballistarilor* să nu aibă vreo semnificație temporală sau de rang, deși ultima nu trebuie exclusă.

Pare probabil că garnizoana de la Dafne s-a menținut ca trupă *limitanee* câtă vreme a fost posibilă menținerea acestui cap de pod. După moartea lui Constantin I (337) tratatul de pace sub formă de *foedus* impus goșilor în anul 332⁵⁶ începe să-și piardă valabilitatea. Dealtfel, în primii ani de domnie ai lui Constantius al II-lea, agitația triburilor gotice nord-dunărene se transformă într-o ostilitate deschisă. O serie de cetăți dunărene sînt reconstruite, iar altele ridicate a *fundamentis*⁵⁷. Izvoarele literare și epigrafice sînt unanime în a aprecia deteriorarea sensibilă a relațiilor dintre Imperiul roman și goși spre sfîrșitul primei jumătăți a secolului al IV-lea. Într-o scrisoare păstrată fragmentar, datînd se pare din timpul campaniei persane a împăratului Iulianus, acesta își exprima temerile față de posibilele viitoare atacuri ale goșilor. Comentariul lui Eunapios pe marginea acestui fragment confirmă starea de tensiune crescîndă în provinciile diocezei Thracia⁵⁸. Retorul Libanios atrăgea în mod repetat atenția, în discursurile sale, asupra pericolului reprezentat de goși, care lua adesea forma unor raiduri ale acestora întreprinse în Scythia Minor⁵⁹.

În această situație, menținerea cetății Dafne devenea problematică. În acești ani de încordare crescîndă a relațiilor goto-romane capetele de

⁵⁴ S. Reinach, *op. cit.*, p. 225–227, 228, 263–264.

⁵⁵ NDO_r, XXXIX, 23, XL, 20.

⁵⁶ E. A. Thompson, *op. cit.*, p. 375, nu acceptă situația după care goșii ar fi avut statut de *foederati* începînd cu 332 ci numai în perioada 323–332 și 347–367. În ultima perioadă accepția ar fi fost *foederati* ca urmare a unui război la Dunărea de Jos în anul 346/7. O discuție mai amplă asupra acestei teorii va face obiectul unui studiu special. Totuși, țin să precizez că dacă în urma războiului din 346/7 care este foarte posibil să fi avut loc în lumina celor arătate de E. A. Thompson nimic nu îndreptățește aserțiunea că după această dată s-a încheiat un *foedus*. Întreaga situație politică și militară duce la concluzia căderii *foedusului* în timpul lui Constantius al II-lea. Pentru perioadă mai vezi J. Vogt, *Constantin der Grosse und seine Jahrhunderts*, ed a 2-a, Monaco, 1960; R. Vittinghoff, *Konstantin der Grosse. Die Grossen Weltgeschichte*, II, Zürich, 1972; G. Del Ton, *Divinitas*, 17, 1973, p. 204–240.

⁵⁷ I. Barnea, DID, II, p. 390–391; E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 238.

⁵⁸ Eunapios, frg. 22.

⁵⁹ Libanios, XVIII, 290.

pod din cîmpia Munteniei par să nu mai fi fost menținute, iar trupele retrase la sudul fluviului. În primii ani de domnie ai lui Valens, și cu atît mai puțin în vremea *Notitiei*, Dafne nu mai reprezenta demult un punct deținut de romani. Data transformării regimentelor de la Dafne din trupe *limitanee* în legiuni comitatense trebuie căutată cîndva între 337—364 poate chiar imediat după 337, în primii ani de domnie ai lui Constantius al II-lea cînd relațiile cu goții încep să se înrăutățească.

Odată transformate în unități comitatense felul de luptă și probabil și numărul s-au modificat. *O legio comitatensis* avea 1 000 de oameni. Marsden presupune că legiunile comitatense de *ballistarii* destinate să susțină în luptă restul unităților erau înzestrate în special, dacă nu chiar exclusiv, cu *carroballistae*⁶⁰. Presupunerea poate fi adevărată, dar trebuie să fie vorba de clasicele carrobaliste și anume *ballista* montată pe o platformă cu două roți de felul celei înfățișate pe columna lui Traian (scenele 104—5 și 163—4), despre care vorbește și Vegetius⁶¹ și nu de cea propusă de *Anonymus de Rebus bellicis*, mult mai mare, pe patru roți, *ballista quadrirotis* (fig. 2) dar care nu era în funcțiune la data redactării tratatului⁶².

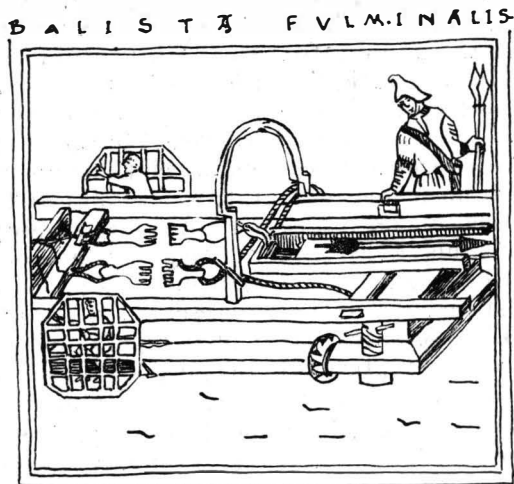

Fig. 2. *Ballista fulminalis* (după S. Reinach. *Rev Arch*, 5, 1922, 16, p. 229, fig. 3).

Dealtfel *Anonymus* vorbește de *exemplum ballistae quadrirotis* făcînd deci o propunere spre a fi construită și nu un *exposito* cum e cazul ballistei *fulminalis*, care funcționa la data respectivă⁶³. *Anonymus* recomandă pentru o *ballista quadrirotis* doar doi oameni ca servanți⁶⁴, nedeosebindu-se prin nimic de reprezentările de pe columna unde o *carroballista* pe două roți apare servită de doi oameni⁶⁵. *Vegetius* indică, în schimb, în cadrul

⁶⁰ E. W. Marsden, *op. cit.*, *Historical Development*, p. 196.

⁶¹ III, 24.

⁶² VII.

⁶³ S. Reinach; *op. cit.*, p. 225.

⁶⁴ *Anonymus*, VII... *sciendum est autem hoc ballistae genus, duorum opera virorum sagittas ex se, non ut aliae funibus, sed radiis intorta iaculantur*, S. Reinach, *op. cit.*, p. 260.

⁶⁵ C. Th. se. 104—5.

unei *antiqua legio*, 11 oameni care să formeze un detașament pe lângă fiecare *ballista*: *per singulas centurias singulas carroballistas habere consuevit... et singula contubernia ad armandum vel dirigendum, hoc est undecim homines, deputantur* ⁶⁶. Recomandările lui Vegetius pentru servirea unei *carroballista* nu corespund însă cu imaginile de pe columnă unde apar numai doi oameni la serviciul unei astfel de mașini. După calculele lui Parker și Marsden în legiunea din perioada clasică (5 500 de oameni) ar fi existat, conform relatării lui Vegetius, aproximativ 50 de *ballistae* ⁶⁷. Calculele lui Vegetius pentru legiunea de 1 000 de oameni nu se potrivesc. Ele pot servi însă drept model pentru altele. Dacă doi oameni, conform spuselor lui Anonymus, trebuiau să servească o *ballista*, luând 80 de oameni pentru o centurie, aceștia aveau de servit aproape 40 de *ballistae*. Continuând calculul, am obține o cifră considerabil de mare de *ballistae*, recte *carroballistae* într-o legiune comitatensă (aproximativ 400). Numărul este oricum exagerat și va trebui să acceptăm fie că acești *ballistarii* în timp de război erau distribuiți în mod egal restului legiunilor comitatense care nu aveau nici un fel de artilerie, fie că numărul *carroballistelor* trebuie să fi fost mult mai redus, restul unității având în dotare *cheiroballistae* sau *manuballistae*, fie că, în sfârșit, o bună parte din legiune lupta cu armamentul pedestrașului.

Se poate conchide prin urmare că cetatea Dafne și trupele care au staționat aici au cunoscut două faze distincte: a) cind cetatea constantiniană adăpostește trupe *limitanee*, *Constantini Dafenenses* și *Ballistarii Dafenenses* cu armament specific, defensiv, de cetate, *ballista fulminalis* și b) cind fortăreața, fiind părăsită, trupele sînt retrase și transformate în trupe de interior, *legiones comitatenses* de o mie de oameni. Este posibil ca îndeosebi în cazul unității *Ballistarii Dafenenses* armamentul să fi devenit *cheiroballistae* sau *carroballistae*.

CONSTANTINI DAFNENSES AND BALLISTARII DAFNENSES

(ABSTRACT)

The two units which are recorded by the Notitia Dignitatum Oriens, 8, 45, 46, *Constantini Dafenenses* and *Ballistarii Dafenenses* present a very curious situation. Although they are listed as *legiones comitatenses*, their common second name, *Dafenenses*, reminds us about the bridge-head fortress erected by Constantine I north of the Danube in about 328. There are some other examples in Moesia Prima, Dacia Ripensis and Moesia Secunda which display a similar circumstance, namely the suffix-enses added to the troops of *limitanei*. This implies the place where they were garrisoned. There is a particular situation in the case of *Lanciarii Augustenses* (*legio comitatenses*) which is supposed to have garrisoned first at Augusta (a town at the mouths of the Ogost river). During the Constantinian times or even later it might have been withdrawn from its initial garrison and ranked higher as a *legio comitatensis*. The same holds good also in the case

⁶⁶ II, 25.

⁶⁷ H. M. D. Parker, CQ, 26, 1932, P. 148; E. W. Marsden, *op. cit.*, p. 196.

of *Constantini Dafnenses* and *Ballistarii Dafnenses* which, whether combined or not with the other units, became *legiones comitatenses*. A. H. Jones stated that in the West the operation of withdrawing troops of a higher rank as *comitatensis* or *pseudocomitatensis* was quite often used.

As for the location of Dafne north or south of the Danube, Procopius' statement has to be taken into account in spite of all the credit given to Ammianus' *prope Dafnen nomine munimentum* by P. Diaconu. The erection of the Dafne fortress and its existence north of the Danube are fully proved by numismatic and literary records. It might be inferred that the Dafne fortress and the troops which were garrisoned here had two distinct phases : a) when the Constantinian fortress lodged troops of *limitanei*, *Constantini Dafnenses* and *Ballistarii Dafnenses*, with a proper defensive armament — *ballista fulminalis* and b) when the fortress is abandoned, the withdrawing troop being turned into one-hundred-men legions (*legiones comitatenses*). It is possible that in the case of *Ballistarii Dafnenses* the armament changed in its turn into cheiroballistae or carroballistae.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. — *Ballista quadrirotis* (after S. Reinach, *RevArch*, 5, 1922, 16, p. 227, fig. 2).

Fig. 2. — *Ballista fulminalis* (after S. Reinach, *RevArch*, 5, 1922, 16, p. 229, fig. 3).